

NEW YORK TIMES BESTSELERIS NR. 1

FAŠIZMAS

ĪSPĒJIMAS

MADELEINE
ALBRIGHT

baltos lankos

FAŠIZMAS

ISPĖJIMAS

MADELEINE
ALBRIGHT

baltos lankos

Kiekvienas amžius turi savo fašizmą.

PRIMO LEVI

VIENAS

PYKČIO IR BAIMĖS DOKTRINA

Tą dieną, kai mano gyvenimo kryptį pirmą kartą pakeitė fašistai, buvau ką tik išmokusi vaikščioti. Buvo 1939 m. kovo 15 diena. Vokiečių rudmarškinių batalionai įsiveržė į mano gimtąją Čekoslovakiją, atlydėjo Adolfą Hitlerį į Prahos pilį ir privedė Europą prie Antrojo pasaulinio karo slenksčio. Dešimt dienų slapstėsi, mes su tėvais pabėgome į Londoną. Ten kartu su pabėgėliais iš visos Europos prisidėjome prie Sąjungininkų karo pastangų, nekantriai laukdami, kada baigsis suirutė.

Kai praėjus šešeriams vargo metams naciai pasidavė, grįžome namo kupini vilčių, nekantraudami kurti naują gyvenimą laisvoje šalyje. Mano tėvas tęsė karjerą Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerijoje, ir trumpą laiką viskas klostėsi gerai. Tada 1948 m. mūsų šalį užvaldė komunistai. Demokratija buvo panaikinta, o mano šeima vėl atsidūrė tremtyje. Tą Paliaubų dieną mes atvykome į JAV, kur budriai stebimi Laisvės statulos akių buvome priimti kaip pabėgėliai. Kad mus apsaugotų ir kad mano, sesers

Kathy ir brolio Johno gyvenimas atrodytų kuo normalesnis, tėvai mums nesakė to, ką sužinojome tik po kelių dešimtmečių: trys mūsų seneliai ir daug tetų, dėdžių, pusbrolių bei pusseserių buvo tarp milijonų žydų, žuvusių per didžiausią fašizmo aktą – Holokaustą.

Į JAV atvykau būdama vienuolikos ir neturėjau jokio ambicingesnio tikslo, kaip tik tapti paprasta amerikiete paaugle. Nusikračiau europietiško akcento, skaičiau stirtas komiksų knygu, sėdėdavau prilipusi prie radijo imtuvo ir ėmiau čiaumoti kramtomąją gumą. Kaip įmanydama stengiausi pritapti, bet vis tiek visada žinojau, kad mūsų laikais net ir kažkur toli padaryti sprendimai gali lemti gyvenimą ar mirtį. Pradėjusi lankyti gimnaziją įkūriau tarptautinių reikalų klubą, pasiskyriau jo prezidente ir rengiau diskusijas apie viską – nuo titoizmo iki Gandhi'o *satyagraha* sąvokos („Jėgos, kylančios iš Tiesos ir Meilės“).

Mano tėvai brangino laisvę, kurią radome naujoje tėvynėje. Tėvas, greitai įsitvirtinęs ir tapęs Denverio universiteto profesoriumi, rašė knygas apie tironijos pavojus ir jaudinosi, kad amerikiečiai taip pripratę prie laisvės, – tokie „labai labai laisvi“, – rašė jis, – kad demokratiją gali laikyti savaime suprantamu dalyku. Kai sukūriau savo šeimą, mano motina visada Liepos 4-ąją pasiskambindavo pasitikrinti, ar anūkai dainuoja patriotines dainas ir ar buvo pažiūrėti parodo.

Daugelis žmonių JAV pirmuosius metus po Antrojo pasaulinio karo įsivaizduoja romantiškai – kaip nekaltą it žydras dangus laiką, kai visi sutarė, kad Amerika šauni, o kiekviena šeima turėjo patikimą duonpelnį, naujausius buitines įtaisus, geresnius negu vidutiniai vaikus ir žvelgė į gyvenimą pro rožinius akinius. Iš tikrųjų Šaltasis karas buvo nepaliaujamo nerimo laikas, kai vis

dar tvyrantį fašizmo šešėlį užtemdė kitoks debesis. Mano paau-
glostėje dėl atominių bandymų kūdikių dantyse radioaktyviojo
elemento stroncio būdavo randama penkiasdešimt kartų dau-
giau, nei gali būti. Beveik kiekviename mieste būdavo civilinės
saugos savanoris, skatinantis kiemuose statyti branduolines slėp-
tuves, prikrautas konservuotų daržovių, „Monopolio“ lentų ir ci-
garečių. Didmiesčių vaikams būdavo išduodami metaliniai žen-
klai su iškaltais jų vardais atpažinti, jei nutiktų blogiausia.

Suaugusi nusekiau tėvo pėdomis ir tapau profesore. Viena iš
mano specializacijų buvo Rytų Europa, kurios šalys atsainiai bu-
vo laikomos satelitėmis, besisukančiomis apie totalitarinę saulę,
ir kurioje, kaip įprastai būdavo manoma, niekada nevykdavo nie-
ko įdomaus ir niekada neįvyks reikšmingų permainų. Marso sva-
jonė apie darbininkų rojų virto Orwello košmaru; didžiausiu gė-
riu tapo konformizmas, kiekvieną kvartalą stebėjo informantai,
ištisos šalys gyveno apjuostos spygliuota viela, o valdžia tvirtino,
jog viršus – tai apačia, o juoda – tai balta.

Tada, kai permainos vis dėlto ištiko, pribloškė jų greitis.
1989 m. birželį dešimtmečio senumo uosto darbininkų reikalavi-
mai ir Vadovicėse gimusio popiežiaus įkvėpimas dovanojo demo-
kratinę santvarką Lenkijai. Tą spalį demokratine respublika tapo
Vengrija, o lapkričio pabaigoje griuvo Berlyno siena. Tomis stebu-
klingomis dienomis mūsų televizoriai kas rytą pranešdavo žinias
apie tai, kas ilgai atrodė neįmanoma. Vis dar regiu lemtingas savo
gimtosios Čekoslovakijos Aksominės revoliucijos akimirkas, ji taip
vadinama todėl, kad pasiekta be didelio galvų kapojimo ar šūvių.
Tai buvo žvarbi lapkričio pabaigos popietė. Istorinėje Prahos Va-
clovo aikštėje 300 000 minia džiaugsmingai žvangino raktais, vaiz-
duodama komunistų valdžios galą skelbiančius varpus. Balkone,

žvelgdamas į minią, stovėjo Václavas Havelas, narsusis dramaturgas, prieš šešis mėnesius buvęs sąžinės kalinys, o po penkių savaičių duosiąs laisvos Čekoslovakijos prezidento priesaiką.

Tą akimirką buvau tarp daugelio manančiųjų, kad demokratija su pagyrimu išlaikė sunkiausią išbandymą. Kadaisė galin-ga SSRS, ekonomiškai nusilpusi ir ideologiškai išsekusi, sutrupė-jo lyg ant akmens grindų numesta vaza, ir išsilaisvino Ukraina, Kaukazas, Baltijos šalys ir Vidurio Azija. Branduolinio ginklavi-mosi lenktynės sustojo, bet niekas nesprogo į gabalus. Rytuose Pietų Korėja, Filipinai ir Indonezija nuvertė ilgamečius diktato-rius. Vakaruose Lotynų Amerikos valdovai kariškiai užleido vietą išrinktiems prezidentams. Afrikoje išlaisvintas Nelsonas Mande-la – dar vienas prezidentu tapęs kalinys – kėlė regiono atgimimo viltis. Visame pasaulyje valstybių, kurios nusipelnė būti pavadin-tos „demokratijomis“, nuo trisdešimt penkių padaugėjo iki dau-giau kaip šimto.

1991 m. sausį George'as H. W. Bushas Kongresui sakė, kad „Šaltojo karo pabaiga yra visos žmonijos pergalė..., o Amerikos lyderystė buvo labai svarbi, kad tai pasiektume.“ Havelas kitapus Atlanto pridūrė: „Europa mėgina sukurti istoriškai naują tvarką per vienijimosi procesą..., Europą, kurioje joks galingesnis negal-ės prispausti ne tokio galingo, kurioje nebebus įmanoma ginčų spręsti jėga.“

Šiandien, praėjus daugiau kaip ketvirčiui amžiaus, turime klausti, kas nutiko tai džiugiai vizijai: kodėl atrodo, kad ji blės-ta, o ne darosi vis ryškesnė? Kodėl, anot „Freedom House“, de-mokratija dabar „puolama ir traukiasi“? Kodėl daug žmonių, užimančių galios pozicijas, stengiasi sumenkinti visuomenės pa-sitikėjimą rinkimais, teismais, žiniasklaida ir – fundamentaliau-siu Žemės ateities klausimu – mokslu? Kodėl galėjo atsirasti tokia

pavojinga atskirtis tarp turtingųjų ir vargšų, miesto ir kaimo, turinčiųjų aukštąjį išsilavinimą ir neturinčiųjų? Kodėl JAV – bent laikinai – nusišalina nuo vadovavimo pasaulio reikalams? Ir kodėl, jau tiek įsibėgėjus XXI amžiui, vėl kalbame apie fašizmą?

Atvirai kalbant, viena priežastis yra Donaldas Trumpas. Jei laikytume fašizmą beveik užgijusia praeities žaizda, tuomet pasodinti Trumpą Baltuosiuose rūmuose buvo lyg nuplėšti tvarstį ir krapštinėti šašą.

Vašingtono apygardos politinę klasę – respublikonus, demokratų ir nepriklausomus narius – Trumpo išrinkimas taip pribloškė, kad senovinių begarsių filmų komikas būtų galėjęs abiem rankomis sugriebti skrybėlę, užsimaukšlinti ją ant ausų, pašokti į orą ir kristi aukštiekninkas. JAV ir anksčiau yra turėjusios netobulų prezidentų; tiesą sakant, niekada nesame turėję jokių kitokių, bet moderniaisiais laikais dar nesame turėję vyriausybės vadovo, kurio kalbos ir darbai taip prieštarautų demokratiniais idealams.

Nuo pat kampanijos pradžios iki Ovalinio kabineto Donaldas Trumpas šiurkščiai atsiliepdavo apie institucijas ir principus, sudarančius atviros valdžios pamatą. Tuo pačiu jis sistemingai menkino JAV politinį diskursą, pribloškiamai nekreipė dėmesio į faktus, šmeižė savo pirmtakus, grasino „pasodinti“ politinius varžovus, didžiųjų žiniasklaidos priemonių žurnalistus vadino „Amerikos žmonių priešais“, skleidė melą apie JAV rinkimų proceso integralumą, garbstė buikai nacionalistinę ekonominę ir prekybos politiką, juodino imigrantus ir šalis, iš kurių jie atvyksta, kurstė paranojišką neapykantą vienos didžiausių pasaulio religijų išpažinėjams.

Užsienio pareigūnams, turintiems polinkį į autokratiją, tokie protrūčiai – lyg valerijonas katėms. Užuoat rėmęs prie sienos antidemokratinės jėgas, Trumpas jas palaiko – suteikia pasiteisinimų. Keliaudama nuolat girdžiu tą patį klausimą: jei JAV prezidentas sako, kad spauda visada meluoja, kaip galima už tokius pat teiginius priekaištauti Vladimirui Putinui? Jei Trumpas tikina, kad teisėjai šališki, ir vadina Amerikos baudžiamąją sistemą „verta pajuokos“, kas sulaikys autokratinį lyderį, pavyzdžiui, Duterte'ę iš Filipinų, kad nediskredituotų ir savo teismų sistemos? Jei Trumpas opozicijos politikus kaltina išdavyste vien už tai, kad jie neploja katučių jo žodžiams, kokį pagrindą turės Amerika protestuoti prieš politinius kalinimus kitose šalyse? Jei galinčiausios pasaulio šalies vadovui gyvenimas atrodo kova už būvį, kurioje jokia šalis negali nieko laimėti, neapiplėšdama kitos, kas tuomet neš tarptautinio bendradarbiavimo vėliavą, kai pačių pačių problemų nepavyks išspręsti niekaip kitaip?

Tautų vadai privalo tarnauti savo šalies interesams; tai žinoma tiesa. Kai Donaldas Trumpas kalba apie „pirmenybę Amerikai“, jis sako akivaizdų dalyką. Joks rimtas politikas niekada nėra siūlęs nustumti Amerikos į antrą vietą. Problema ne tikslas. Trumpą nuo visų prezidentų, nuo bjauriosios Hardingo, Coolidge'o ir Hooverio trijulės skiria jo supratimas, kaip geriausia siekti Amerikos interesų. Jis pasaulį suvokia kaip kovos lauką, kuriame kiekviena šalis nori užvaldyti visas kitas; kur tautos konkuruoja lyg nekilnojamojo turto plėtotojai, siekdamos sužlugdyti varžovus ir išspausti iš sandorių kiekvieną skatiką pelno.

Turint galvoje jo gyvenimo patirtį, nesunku suprasti, kodėl Trumpas taip mąsto, ir tikrai esama tarptautinės diplomatinės ir komercijos atvejų, kur akivaizdus nugalėtojas ir pralaimėtojas. Tačiau bent jau nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos JAV

propaguoja požiūrį, kad lengviau pasiekti ir išlaikyti pergalę bendrais veiksmais, o ne tautoms veikiant po vieną.

Franklino Roosevelto ir Harry'o Trumano karta manė, kad valstybėms geriausiai klostosi tada, kai jos rūpinasi bendru saugumu, gerove ir laisve. Pavyzdžiui, 1947 m. Marshallo planas buvo pagrįstas nuostata, kad be Europos rinkų, galinčių supirkti tai, ką parduoda JAV ūkininkai ir gamintojai, Amerikos ekonomika stagnuotų. Vadinasi, norint suteikti pirmenybę Amerikai, reikia padėti savo partnerėms Europoje (ir Azijoje) atstatyti ir sukurti dinamišką ekonomiką. Tokia pati logika paskatino sukurti Trumano Ketvirtojo punkto programą (*Point Four Program*), kuria JAV ėmė teikti techninę paramą Lotynų Amerikai, Afrikai ir Artimiesiems Rytams. Panašus požiūris mums gerai pasitarnavo ir saugumo srityje. Prezidentai nuo Roosevelto iki Obamos stengėsi padėti sąjungininkams apsiginti patiems ir įsitraukti į bendrą gynybą nuo bendrų pavojų. Tai darėme ne iš labdaringos dvasios, bet todėl, kad iš karčios patirties išmokome, jog nesprendžiamos užsienio problemos ilgai netrukus ima kelti grėsmę ir mums.

Tarptautinės lyderystės darbas nėra užduotis, kurią kada nors galėtum užbaigti. Seni pavojai dažniausiai iki galo nepranyksta, o nauji užteka su kiekviena aušra. Veiksmingas jų sprendimas niekada nebuvo vien pinigų ir galios klausimas. Šalys ir žmonės turi susivienyti, o tai nevyksta savaime. Nors margoje savo istorijoje JAV padarė daug klaidų, jos išsaugojo sugebėjimą mobilizuoti kitus, nes yra pasišventusios vesti kryptimi, kuria nori eiti dauguma, – į laisvę, teisingumą ir taiką. Dabar mums kyla klausimas, ar Amerika, vadovaujama prezidento, kuriam, regis, nei tarptautinis bendradarbiavimas, nei demokratinės vertybės neatrodo labai svarbu, sugebės toliau būti tokia lyderė.

Atsakymas reikšmingas dėl to, kad nors gamta nepakenčia tuštumos, fašizmas ja tik džiaugiasi.

Neseniai papasakojau draugui, kad rašau naują knygą. „Apie ką?“ – paklausė. – „Apie fašizmą“, – atsakiau. Jis suglumo. „Apie madą?“ – pasitikslino. Mano draugas suklydo ne taip smarkiai, kaip galėjo pasirodyti, nes fašizmas tikrai atėjo į madą, prasibrovė į socialinius ir politinius pokalbius kaip ūsuota piktžolė. Su kuo nors nesutinki? Išvadink jį fašistu ir nereikės savo argumentų paremti faktais. 2016 m. *Merriam-Webster* žodyno interneto svetainėje *fascism* buvo ieškota dažniau negu bet kurio kito anglų kalbos žodžio, išskyrus *surreal*, kurio paieškų staiga padaugėjo po prezidento rinkimų lapkritį.

Vartoti terminą „fašistas“ reiškia išsидуoti. Radikaliems kairiesiems galima taip išvadinti beveik bet kurį korporacijų galiūną. Net ir ne itin radikaliems dešiniams fašistas atrodo Barackas Obama – be to, kad yra socialistas ir slaptas musulmonas. Maištaujančiam paaugliui fašizmas gali išreikšti bet kokį tėvų nustatytą ribojimą naudotis mobiliuoju telefonu. Kasdienybėje žmonėms susierzinus, šis žodis veržiasi iš milijonų lūpų: fašistais vadinami mokytojai, taip pat feministės, šovinistai, jogos instruktoriai, policija, tie, kas laikosi dietų, biurokratai, tinklaraštininkai, dviratininkai, redaktoriai, tie, kas neseniai metė rūkyti, ir vaikams neatidaromų pakuočių gamintojai. Jei ir toliau pasiduosime šiam refleksui, netrukus galbūt imsime fašistais vadinti viską, kas mus erzina, – ir šitaip toks galingas terminas neteks galios.

---

* Angliški žodžiai *fascism* (liet. fašizmas) ir *fashion* (liet. moda) skamba panašiai (čia ir toliau – vert. past.).

Taigi, kas yra tikrasis fašizmas ir iš ko pažinti jo atstovą? Uždaviau šiuos klausimus savo magistrantams Džordžtaune – dviem tuzinams studentų, susėdusių ratu mano svetainėje, ant kelių pasidėjusių popierines lėkštes su varvančia lazanija. Atsakyti buvo sunkiau, negu norėtum pamanyti, nes nėra jokių apibrėžimų, dėl kurių visi iki galo sutartų ir kurie visus tenkintų, nors akademiniai autoriai, mėgindami juos pateikti, išliejo rašalo vandenynus. Atrodo, vos koks nors ekspertas šūkteli: „Eureka!“ ir teigia aptikęs konsensumą, pasipiktinę kolegą ima nepritarti.

Nepaisydami painumo, studentai mielai sutiko pamėginti. Jie pradėjo nuo pradžių: įvardijo savybes, kurios jiems atrodė labiausiai susijusios su šiuo žodžiu. „Mes prieš juos“ mentalitetas“, – pasakė vienas. Kitas įvardijo: „Nacionalistiškas, autoritarinis, antidemokratiškas.“ Trečia pabrėžė smurto aspektą. Ketvirtasis ėmė svarstyti, kodėl fašizmas beveik visada laikomas dešiniąja ideologija, ir teigė: „Stalinas buvo ne mažesnis fašistas už Hitlerį.“

Dar kita atkreipė dėmesį į tai, kad fašizmas dažnai susijęs su žmonėmis, priklausančiais tam tikrai etninei ar rasinei grupei, patiriančiai ekonominę stresą ir jausmą, kad negauna priklausančio atlygio. „Svarbu ne tai, ką žmonės turi, – sakė ji, – bet tai, ką jie mano, kad turėtų turėti, ir tai, ko jie bijo.“ Baimė yra priežastis, kodėl emociškai fašizmas pasiekia visus visuomenės sluoksnius. Joks politinis sąjūdis negali klestėti be visuotinės paramos, bet fašizmas nuo turtingųjų ir galingųjų priklauso ne mažiau negu nuo vyrų ir moterų iš gatvės – nuo tų, kurie gali daug prarasti, ir nuo tų, kurie nieko neturi.

Tokia įžvalga paskatino mus galvoti, kad galbūt fašizmą geriau suvokti ne tiek kaip politinę ideologiją, kiek kaip priemonę užgrobti ir išlaikyti valdžią. Pavyzdžiui, trečiojo dešimtmečio Italijoje buvo save laikančiųjų fašistais kairėje (kurie rėmė

prispauštųjų diktatūrą), dešinėje (kurie agitavo už autoritarinę korporacinę valstybę) ir centre (kurie siekė sugrąžinti absoliutinę monarchiją). Vokietijos nacionalsocialistų partija (naciai) iš pradžių susikūrė, remdamasi reikalavimų sąrašu, pataikaujančiu nusistačiusiems prieš žydus, imigrantus ir kapitalistus, bet taip pat siekiančiu didesnių senatvės pensijų, geresnių galimybių vargšams siekti išsilavinimo, nutraukti vaikų darbą ir gerinti motinų sveikatos priežiūrą. Naciai buvo tuo pat metu rasistai ir, bent kaip patys manė, reformuotojai.

Jei fašizmas mažiau rūpinasi konkrečia politika, o labiau – keliu į valdžią, kaip tuomet lyderystės taktika? Studentai pastebėjo, kad geriausiai prisimenami fašistų vadai buvo charizmatiški. Vienu ar kitu metodu kiekvienas užmezgė su minia emocinį ryšį ir tarsi sektos vadas iškėlė į paviršių gilius ir dažnai bjaurius jausmus. Šitaip demokratijoje rangosi fašizmo čiuptuvai. Priešingai negu monarchija ar karinė diktatūra, primesta visuomenei iš viršaus, fašizmas semiasi energijos iš vyrų ir moterų, nepatenkintų dėl pralaimėto karo, prarasto darbo, nepamirštamo pažeminimo arba jausmo, kad šalis ritasi žemyn. Kuo skaudesnis apmaudo pagrindas, tuo lengviau fašistų lyderiui įgyti sekėjų, viliojant juos atsinaujinimo viltimis arba prisiekiant sugrąžinti tai, kas pavogta.

Kaip ir gerybinių sąjūdžių mobilizuotojai, šie pasaulietiniai evangelistai išnaudoja beveik universalų žmonių troškimą prisidėti prie prasmingo žygio. Talentingesnieji iš jų sugeba žavėti reginiais – rengti masinius sambūrius su kariška muzika, ugninga retorika, garsiais valiavimais ir salitais iškeltomis rankomis. Loyaliesiems jie siūlo išskirtinę narystę klube, į kurią kiti neįleidžiami, o dažnai dar ir pašiepiami. Kurstydami įkarštį, fašistai paprastai būna agresyvūs, karingi, o kai aplinkybės leidžia, ir linę

plėstis. Siekdami užvaldyti ateitį, jie paverčia mokyklas tikrąsias seminarijas, stengiasi sukurti „naujus vyrus“ ir „naujas moteris“, kurie paklus neklausinėdami ir neabejodami. O kaip paaikškino vienas mano studentas, „fašistas, kuris pradeda karjerą nuo posto, į kurį buvo išrinktas, turės galimybę tikinti esąs teisėtai išrinktas, priešingai negu kiti“.

Pasiekus galios padėtį, kas toliau: kaip fašistai konsoliduoja valdžią? Čia prasižijo net keli studentai: „Kontroliuoja informaciją.“ Kitas pridūrė: „Kaip tik dėl to dabar turime tiek pagrindo nerimauti.“ Dauguma manėme, kad technologijų revoliucija visų pirma bus priemonė skirtingą gyvenimą gyvenantiems žmonėms susisiekti, keistis idėjomis ir geriau suvokti, kodėl vyrai ir moterys elgiasi taip, kaip elgiasi, – kitaip sakant, aiškiau suvokti tiesą. Taip ir yra, bet dabar jau abejojame. Atsirado nerimą keliantis „Didžiojo brolio“ aspektas, nes į socialines medijas sukeliama kalnai asmens duomenų. Jei tokia informacija gali pasinaudoti reklamos užsakovas, tiksliai pasirinkdamas vartotoją pagal individualius interesus, kas neleis to paties padaryti fašistų valdžiai? „Įsivaizduokite, kad nueinu į demonstraciją, pavyzdžiui, į Moterų žygį (*Women's March*), – sakė studentė, – ir įkeliu nuotrauką į socialinius tinklus. Mano vardas atsiranda sąrašas, o sąrašas gali atsirasti bet kur. Kaip nuo to apsisaugoti?“

Dar neįtikinamai atrodo jau pademonstruota nedorų režimų ir jų agentų galimybė skleisti melą apsimestinėse interneto svetainėse ir feisbuke. Be to, technologijos ekstremistinėms organizacijoms leidžia susikurti sąmokslų teorijas, melagingus pasakojimus ir arogantišką požiūrį į religiją bei rasę skleidžiančius ir atkartojančius informacinius šulinius. Tai pirmoji apgaulės taisyklė: pakankamai dažnai kartojamas bet koks teiginys, pasakojimas ar šmeižtas darosi įtikinamas. Internetas turėtų būti laisvės

sąjungininkas ir vartai į pažinimą; kartais nebūna nei viena, nei kita.

Istorikas Robertas Paxtonas vieną savo knygą pradeda teiginiu: „Fašizmas buvo XX a. didžiausia politinė inovacija ir didelio skausmo šaltinis.“ Pamažu jis ir kiti mokslininkai sudarė daugelio fašizmo sudedamųjų dalių sąrašus. Diskusijai baigiantis, mano studentai pamėgino sudaryti panašų sąrašą.

Fašizmas, sutarė dauguma, yra ekstremali autoritarinės valdžios atmaina. Piliečiai privalo daryti lygiai tai, ką sako lyderiai, nei daugiau, nei mažiau. Doktrina susieta su paklaikusiu nacionalizmu. Ji taip pat aukštyn kojom apverčia tradicinį socialinį kontraktą. Ne piliečiai suteikia valstybei galią mainais į savo teisių apsaugą, o galia prasideda nuo vado, ir žmonės teisių neturi. Fašizme piliečio misija yra tarnauti; valdžios darbas – valdyti.

Kalbant šia tema, dažnai susipainiojama tarp fašizmo ir tokių giminingų sąvokų kaip totalitarizmas, diktatūra, despotizmas, tironija, autokratija ir panašiai. Kaip mokslininkė gal ir susigundyčiau nerti į šią tankmę, bet kaip buvusi diplomatė labiausiai rūpinuosi veiksmis, o ne pavadinimais. Mano galva, fašistas yra tas, kas stipriai tapatinasi su visa tauta ar grupe ir pretenduoja kalbėti jos vardu, nesirūpina kitų teisėmis ir gali pasinaudoti bet kokiomis priemonėmis, įskaitant smurtą, kad pasiektų savo tikslus. Šitaip suvokiamas fašistas tikriausiai bus tironas, bet tironas nebūtinai turi būti fašistas.

Dažnai skirtumas pamatomas tada, kai dalijami ginklai. XVII a. Europoje, kai katalikų aristokratai kovojo su protestantų aristokratais, jie pešėsi dėl Šventojo Rašto, bet sutarė nedalyti ginklų valstiečiams, manydami, kad saugiau bus kariauti su samdinių armijomis. Šiuolaikiniai diktatoriai taip pat dažnai baiminasi savo piliečių, todėl susikuria karališkąją gvardiją ar kitokius

elitinius apsaugos dalinius savo asmeniniam saugumui užtikrinti. Tačiau fašistai tikisi, kad minia juos palaikys. Karaliai stengiasi nuraminti žmones, o fašistai juos kursto, kad prasidėjus kautynėms jų pėstininkai turėtų valios ir galios smogti pirmi.

Fašizmas atsirado XX a. pradžioje, intelektualinio pagyvėjimo ir atgimstančio nacionalizmo, taip pat paplitusio nusivylimo dėl to, kad atstovaujantieji parlamentai nesugebėjo suspėti su technologijų varoma pramonės revoliucija, laikais. Ankstesniais dešimtmečiais tokie mokslininkai kaip Thomas Malthusas, Herbertas Spenceris, Charlesas Darwinas ir Darwino tolimas giminaitis Francis Galtonas propagavo idėją, kad gyvenimas yra nepalaužiamos pastangos prisitaikyti, sentimentams jame maža vietos, o pažanga toli gražu neužtikrinta. Įtakingi mąstytojai nuo Nietzsche'ės iki Freudo svarstė, ką reiškia pasaulis, regis, atitrūkęs nuo įprastų savo inkarų. Sufražistės išskėlė revoliucingą mintį, kad ir moterys turi teises. Politikos ir menų nuomonės lyderiai atvirai kalbėjo apie galimybę patobulinti žmonių padermę pasitelkiant selektyvų veisimą.

Tuo tarpu dėl tokių nuostabių išradimų kaip elektra, telefonas, vežimas be arklio ir garlaiviai pasaulis darėsi vis mažesnis, tačiau kartu tos pačios naujovės paliko be darbo milijonus ūkininkų ir įgudusių amatininkų. Žmonės kraustėsi: šeimos iš kaimų grūdosi į miestus, milijonai europiečių susirinko mantą ir patraukė per vandenyną.

Daugeliui likusiųjų Apšvietos ir Prancūzijos bei Amerikos revoliucijų pažadai pasidarė tušti. Daugybė žmonių negaudavo darbo; jei gaudavo, būdavo išnaudojami arba vėliau paaukojami kruvinoje šachmatų partijoje, sužaistoje Pirmojo pasaulinio

karo mūšių laukuose. Apie tą tragediją Winstonas Churchillis rašė: „Buvo taip sužalota žmonių visuomenės struktūra, kad nė per šimtą amžių nepagis.“ Tačiau, diskreditavus aristokratiją, įtariai tyrinėjant religiją ir byrant senosioms politinėms struktūroms kaip Osmanų ar Austrijos ir Vengrijos imperijos, atsakymų reikėjo ieškoti nedelsiant.

Prezidento Woodrow Wilsono pasiūlytas demokratinis idealizmas visuomenės vaizduotę sujaukino pirmas. Dar prieš JAV stojant į karą, jis skelbė principą, kad „kiekviena tauta turi teisę pasirinkti savo suverenumą“. Tokia tautų apsisprendimo doktrina padėjo po karo užtikrinti nepriklausomybę saujelei dažniausiai nedidelių Europos šalių, o jo pasaulio santvarkos planas virto Tautų lyga. Tačiau Wilsonas buvo politiškai naivus, o fiziškai – paliegęs; pasaulinė Amerikos vizija po jo kadencijos neišgyveno. JAV atmetė Lygą, o Wilsono įpėdiniai nusiplovė rankas nuo Europos reikalų tada, kai žemynui nesisekė atsigausti po konflikto.

Dažnai valdžia, kuri iš pradžių atrodė liberali, po karo susidūrė su pavojinga socialine įtampa, regis, reikalaujančia represyvesnės politikos. Nuo Lenkijos ir Austrijos iki Rumunijos ir Graikijos ėmė rasti jaunos demokratijos, tačiau tuojau vėl nunyko. Rytuose sovietų ideologai kėsinosi kalbėti visų darbininkų vardu, šitaip neduodami miegoti britų bankininkams, prancūzų ministrams ir ispanų kunigams. Europos centre kartėlio apnikta Vokietija niekaip neįstengė atsistoti ant kojų. O Italijoje pirmą kartą galvą kelti ėmė žiaurus žvėris, nes pagaliau išmušė jo valanda.